

Pârvu Boerescu

COLEAȘĂ, MĂLAI, TERCI, STAVĂR.
NOTE ETIMOLOGICE ȘI LEXICALE

COLEAȘĂ

Coleașă, cu variantele *coleşă*, *culeașă*, *culeșă*, *culesă*, *culeș*, *culiș* etc. (cf. MDA, I, 601) este un cuvânt regional, parțial sinonim cu *terciul*. Principalele sale sensuri (cf. DA, I/II, 652–653) sunt: „mâncare ciobănească făcută din făină fiartă până ce dă o pastă moale, un fel de terci” sau „mâncare moale ca terciul, preparată din făină de grâu, prăjită în untură, sau unt, sau cu slănină”, „care se mănâncă de obicei cu lapte, cu jintiță”; „coleşă rece, unsă cu său de berbec sau de mioară”; apoi „mămăligă” (probabil la origine numai mămăliga foarte moale, pripită); „ciulama cu lapte (fără carne)” etc. *Coleașă*, din aria dacoromână nordică, este termenul echivalent pentru *terci* din aria sudică, cuvântul existând însă și în dialectul aromân, sub formele *culeașu* și *culeaciu*, cu același înțeles. (Vezi și *scrob*¹, sensurile 3, 4, din DLR, s.v.)

Etimologiile date în DDA de T. Papahagi: bg. *kuljaša* „Art Brei” pentru ar. *culeașu* și alb. *kul'áč* pentru ar. *culeaciu* sunt neconvingătoare, întrucât bg. *kuljaša*, fiind exclusiv un cuvânt popular și regional, pare să fie împrumutat din română sau din aromână, la fel ca și ceilalți termeni asemănători din limbile slave învecinate (cf. A. Cihac, II, p. 68 și DA, I/II, p. 653 etc.), iar alb. *kul'áč* (*kulaç*) înseamnă doar „colac” sau „plăcintă (cu foi)”. De exemplu, *coleşă* este tradus în bulgară prin *káuaa* ori *качамák* (DR-B, 1962, s.v.).

Prezența cuvântului *coleşă* în dialectul aromân (ar. *culeașu*) face ca derivarea acestuia din magh. *köles* „mei” (G. Weigand, *Jahresber.* XVI, p. 222; MDA) să fie foarte puțin plauzibilă. În plus, este foarte greu de crezut că un cuvânt românesc precum *coleşă*, aparținând vieții păstorești, ar putea fi un împrumut maghiar, intermediat de limbile slave învecinate, dacă avem în vedere etimologiile slave propuse ulterior, care reiau selectiv și uneori inexact exemplele date de A. Cihac¹: „Vgl. serb.,

¹ A. de Cihac, DÉDR, II, p. 68: **Coléașă**, covașă, s. *bouille de farine*; (Ion. C. 78 et Stam. Dict. au mot *mehlbrei* ont, (peut-être par confusion avec magy. *kovasz levain*, vsl. *kvassü*) *covașă*; Codr. Dict. a *colărezi* fromentée); - *coleşă de meiu* bouille de millet; - **coleşesc**, i vb. humecter, amollir; - *coleşér*, *culeșér*, s., moulinet pour la coleasa (Conv. I. XI, 24); *čech.* *kulaše*, *gulaše* [*guluše* la P. Skok, ER, II, 231] *bouille de farine*; *serb.* *kuliješ*, *kuliješa*, *cibi genus*; du *magy.* *köleskása* *bouille de millet*, *gruau de millet*; (*köles millet*, *kása bouille de gruau*); *alb.* *kjoul bouille de farine*, *ragoût*, *sauce*; v. *cașă* El. sl., *riscașă* El. magy.

croat *kulješ* [!] «Wasserbrei», czech. *gulaše* «Mehlbrei» (TDRG, 391); „Serb. *kulješ*” [!] (ȘDU⁵, 46); „srb. *kuleš*” [!] (CADE, 307); „bg. *kulěša*, sârb. *kuliješ*, gen. -*jěša*, rut, *kuliš*, terci, *kuleša*, mămăligă, probabil din ung. *köles-kása* [!], din *köles*, mei, și *kása*, coleașă” (SDLR, 316); „< srb. *kuliješ*, cf. magh. *köles* „terci (de mei) [!]” (DEXI, 396). În DEX apare doar etimologia: „din srb. *kuliješ*, bg. *kulijaša*”. În DA se consideră că termenul are o origine obscură, deși prezența acestuia în toate țările învecinate care au fost străbătute de păstorii români sugerează mai curând originea românească a termenilor echivalenți din limbile slave.

Credem că acest cuvânt este foarte probabil moștenit din lat. pop. **collēsia*, la rândul lui împrumutat din gr. *κόλλησις* „acțiunea de a lipi, a lega (împreună), a uni → a îngloba, a amalgama, a se coagula etc.”, dar și „tremper” – acțiunea de a înmuia (în apă), cf. Bailly, p. 1293. Laurian și Massim (DLR, 777) au fost primii care au apropiat *coleașa* de lat. pop. **colla* „materie cleioasă” [REW³ 2039] (< gr. *κόλλα* idem; cf. (τά) *κόλλυβα* „colivă”; cf. *κολλίκιος* „făcut din orz măcinat gros”, *κόλλιζ* „turtă vâscoasă din orz, dată sclavilor”, cf. *κολλύρα* „aluat necrescut, fără drojdie; prăjitură lipicioasă”; cf. gr. *κολυρίς* „bucată de aluat etc.” și *colărezi* „bucățele de cocă etc.”). Vezi și împrumuturile alb. *koll(ë)*, bg. *kola* „scrobeală”, alb. *kollaris*, bg. *kolôs(v)am* „a apreta”, din neogreacă.

Coleașa se poate înscrie astfel printre împrumuturile vechi grecești ale limbii române, intermediare de latina dunăreană, făcând parte din același câmp semantic cu *cir* < lat. pop. *chylus* < gr. *χῦλος* (H. Mihăescu, *La romanité*, p. 52), alături de împrumuturile mai noi, *colărezi*, *colivă*.

Un argument suplimentar pentru această etimologie latină populară îl constituie în special existența în limba română a verbului derivat *a (se) coleși* „a (se) face moale, a (se) muia etc.” („humecter”, la Cihac), care continuă cu suficientă fidelitate sensul secundar al lat. dun. **collēsia* < gr. *κόλλησις* „tremper” – acțiunea de a înmuia (în apă)”, dar care nu se regăsește în limbile învecinate. Vezi și *coleșer* „făcăleț” ori „ceaun”, format din *coleașă* cu sufixul *-er* < lat. *-arius* (cf. P. Skok, ER, II, p. 231).

În consecință, încercarea făcută în BER (t. III/19–20, 124; cf. Fr. Sławski, SEPJ, 3, 247) de a deriva toate cuvintele slave înrudite, inclusiv rom. *coleașă*, dintr-un verb vechi slav neatestat **kulešiti* – comparat cu belarus. dial. *күлешыць* „a dilua” – este o soluție nerealistă.

Coleașă: lat. pop. (dun.) **collēsia* < gr. *κόλλησις*.

M Ă L A I

În DLR, s.n., vol IX, p. 232–234, în DEX, DEXI, ca și în unele dicționare mai vechi – Șăineanu (DULR), Candrea (CADE), cuvântul *mălai* este însoțit de mențiunea „etimologie necunoscută”, ori este lăsat fără etimologie. Încercările de a

i se elucida originea au fost rezumate de Al. Ciorănescu (DER, nr. 5028) și au fost expuse foarte amănunțit de Andrei Avram, în studiul *Etimologia cuvântului mălai și o problemă de fonetică istorică a limbii române* (SCL, XXXVIII, 1987, nr. 2, p. 120–125; *idem*, în vol. *Probleme de etimologie*, 2000, p. 118–125). Din acest motiv, nu considerăm necesar să mai reluăm amănunțele soluțiilor etimologice anterioare, fiind mai util să ne ocupăm de câteva probleme care au fost mai puțin discutate până acum.

Cuvântul *mălai* este plurisemantic. Sensurile sale de bază, așa cum rezultă din DLR, s.v., sunt: **I. 1. Mei** (*mălai* mărunț, ~ mărunțel, ~ roșu) – *Stogu de malai* (a. 1588, Moldova). *Mălaiul, păsatul sau meiul se cosește după ce i s-au scuturat spicele. Mălaiul, mălaiul mărunțel, păsatul (panicum miliaceum) se numește în Muntenia mei.* **2.** Porumb (*zea mays*) – *Cucuruzul sau mălaiul [Ardeal]... îl numesc în Țeara Românească porumb, în Moldova păpușoiu.* **3.** P. ext. (Mold., Transilv. și Maram.; cu sens colectiv) **Boabe de mei.** **4.** (Bot.; reg. și în sintagmele *mălai tătăresc, mălai mare, mălai turcesc*) Mătură (*Sorghum vulgare*). **II. 1.** S. n. (la pl.; Mold. Transilv. și Maram.) **Semănătură de mei**; loc destinat unor astfel de semănături. [*Idem*, de porumb.] – *Dat-au o brumă mare, de-u strâcat pânele, mălaiele... Să crească grâiele, mălaiele, păpușoaiile și oarzele, la anul și la mulți ani.* **2.** s. (Mold.) **Făină de mei**; (Munt. Olt. și Dobr.) făină de porumb. **3.** **Turtă** făcută din **făină de mei**, de porumb sau de alte cereale... etc. Tranziția semantică de la *mălai* ca „mei” sau „făină de mei” la *mălai* ca „porumb”, respectiv „făină de porumb” este un fapt istoric fără importanță pentru etimologia cuvântului.

Cea mai plauzibilă soluție etimologică de până acum este cea dată de Andrei Avram (*lucr. cit.*): un derivat substantival – lat. pop. **milia*, probabil „boabe de mei” (cu sens colectiv) < lat. *milium* „mei”, cf. lat. (pl.) *victualia* „Lebensmittel” [alimente] < *victus* „Lebensunterhalt” [hrană], **roralia* „Tau” [rouă] < *ros, roris* [id.] (REW, nr. 7373), **carnalia* < *caro, carnis*. Din punct de vedere fonetic, s-ar fi petrecut o disimilare: **milia* > *[mel´al´e] > *[melal´e] > *[mălal´e] > *mălaie*, de unde apoi singularul refăcut *mălai*.

În sprijinul acestei etimologii latine pot veni și cele spuse de A. Ernout și A. Meillet despre lat. *milium*, în *Dictionnaire étymologique de la langue latine* (2001, p. 403, online): «**milium**, -ī n. Mil, millet [„mei”]. Attesté depuis Caton, ancien. ... Panroman, M.-L. [REW], 5572; B. W. s. u.; germanique: v. angl. *mīl*, v. h. a. [v. germ. s.] *milli*, bret. arm. *mell*? Dérivés: *miliārius*, cf. *miliāria* „cuscute du mil [(bot.) cuscută, torțel]”, M.-L. [REW] 5570 [*miliāria* quirlförmiger Fenchel „molură” (Fench „părânc”), Fettammer „grangur”], 5570a [(herba) *miliaria* eine der Hirse schädliche Pflanze [plantă dăunătoare meiului, „mălură”(??), gălbează sau torțel?]; *miliāca*: *ficēdula* ortolan, [pitulice], *miliāceus*. [Guțu, DL-R: *miliacus, miliārius* „hrănit cu mei”.] Nom de céréale qui semble indo-européen. On a trois formes

différentes qui paraissent dérivées d'un ancien nom radical, avec des vocalismes variés: *e* dans gr. *μελίνη*, *o* dans lit. *málnos* „sorte de millet”, *zéro* dans lat. *milium*, de **m^oliyo-*, avec même vocalisme que dans *cilium* et *similis*.»

Un derivat suplimentar din lat. *milius* „mei” – **miliālia* „boabe de mei”, alături de *miliāria* „al meiului”; „hrănit cu mei” („grangur”); „plante amestecate cu meiul” („cuscută”) și *miliāca* „hrănit cu mei” („ortolan”) etc., – **miliālia* aparținând numai latinei populare dunărene, unde nu s-au păstrat celelalte derivate citate de Meyer-Lübke și de Ernout – Meillet, nu ar reprezenta ceva imposibil, dar pentru susținerea acestei ipoteze sunt necesare și alte argumente.

Din punct de vedere semantic, etimonul propus de Andrei Avram se potrivește doar cu sensul I. 3. „boabe de mei”, fără însă să se poată explica mulțumitor evoluția semantică de la starea naturală de „mei boabe”, la „făina de mei”, un produs manufacturat. Evoluțiile istorice pledează pentru un fenomen diferit, în sens opus: lat. *pinsatum* „(ceva) pisat” a evoluat în română, prin extensie, la „boabele care erau cel mai adesea pisate sau măcinate” și apoi la *păsat*, cu înțelesul de „mei”. Într-un mod asemănător, dar la o epocă mult mai veche, în plan indo-european există o legătură etimologică certă între lat. *milium* „mei”, gr. *μελίνη* id., v. engl. *mīl* id., alb. *mel* id., bret. *mell* id., lit. *malna*, *malnos* id. și germanic. **melwa-*, cf. v. germ. s. *melo* „făină, praf”, germ. *Mehl* „făină”, v. engl. *mel-u* „făină” etc. împreună cu alb. *miell* „făină” «< PALb. **melwa* [‘flour’] closely related to OHG *mēlo* id., ON *mjǫl* id., Slav **melvo* ‘grain for grinding’ and continuing IE **melwo-*, further - to **mel-* [1] ‘grind’.» [Orel, AED, 265, cf. Pokorny, IEW, 716–718; cf. Köbler, IGW, online etc.].

În consecință, dacă acceptăm că în latină, în vechea germanică, în celtica armoricană, în greaca veche și în vechea albaneză a existat un radical comun *mil-/mel-* „mei”, ar fi o greșeală să ignorăm radicalul paronim *mel-* „făină”, existent pe aproape aceeași arie largă, în vechea germanică, în vechile limbi scandinave, în vechea albaneză și în vechea slavă comună (în aceasta din urmă atestat doar cu sensul de „a măcina”). Aceste date însumate pot sprijini ipoteza că și în substratul limbii române au existat concomitent cele două radicale paronime **mil-/ *mel-* „mei” și **mel-* „făină”, motiv pentru care cel de al doilea **mel-* „făină” s-a specializat exclusiv pentru „făina de mei” din care se face *mămăliga*, alimentul de bază al poporului român din cele mai vechi timpuri, până la apariția porumbului (păpușoi, cucuruz), care a fost adus în Europa după descoperirea Americii.

Rămâne deci foarte probabil că lat. pop. **miliālia* < lat. *milium* „mei”, propus de Andrei Avram (PE, 118), s-a suprapus peste un cuvânt din substrat: tr.- dac. **melua* „făină (de mei)”, cf. alb. *miell* „făină” < PALb **melwa*, cf. germ. *Mehl* „făină” < PGerm. **melwo*, cf. i.-e. **mel-* „a pisa” (Orel, AED, 265; Pokorny, IEW, 716); cf. alb. *mel* (< lat.?), bret. *mell* și gr. *μελίνη* „mei”, din contopirea celor două cuvinte în timpul bilingvismului latin–daco-moesic, din **miliālia* și **melua* rezultând

cuvântul latin dunărean **mellalia*, cu multiplele sale înțelesuri de bază: mei, boabe de mei, semănături de mei, făină de mei și turte de mei. (Tr.-dac. **-l̥u-* > lat. dun. **-ll-* (intervocalic), cf. *mal* < lat. dun. **mallum*, *-ora* < tr.-dac. **mal̥uo*, cf. *Malua*, *Dacia Maluensis*.)

Cuvântul *mălată* „mămăligă” din *Lexiconul de la Buda*, nu pare să fie înrudit cu *mălai*, în ciuda rădăcinii comune. Ar putea fi explicat printr-o schimbare de sufix, din *măl-igă* „mămăligă” + suf. *-ată*, sub influența omonimului *mălată*, variantă a cuvântului de origine slavă (reg.) *mlat* „terci moale, hrană pentru pui din mălai cu apă rece etc.”.

Eventuala relație etimologică dintre *mălai* și *mămăligă*, *măligă* rămâne încă neelucidată, cf. Cihac, DÉDR, I, 1870, p. 161; Capidan, DR, VII, 1931–1933; p. 153, Ciorănescu, DER, 5036.

Coincidența fonetică dintre *mălai* și hitt. *ma-al-la-i* „zdrobit, sfărâmat” (Pokorny, IEW, 717) nu poate avea relevanță, întrucât sufixul *-ai(e)* este în mod cert moștenit din latină.

Mălai: lat. pop. **miliālia* < lat. *milium* + tr.- dac. **mel̥ua*, cf. germ. *Mehl*, v. engl.

melu, alb. *miell*.

[Cf. LR, LIX, 2010, nr. 2, p. 189.]

TERCI

Cuvânt uzual în aria graiurilor dacoromâne sudice, *terciul*, cu varianta *telci* (cf. MDA), este cunoscut mai ales ca o mâncare făcută din mălai fiert în apă, fără ca pasta să se întărească și fără să ajungă la consistența obișnuită a mămăligii. Terciul poate fi făcut și din boabe de ovăz/ mei/ grâu/ hrișcă/ orez/ secară etc. măcinate, măcinate grosier sau nemăcinate, puse să fiarbă în apă, fiind amestecate cu un făcăleț, melesteu, mestecău etc. Obținut prin pisarea usturoiului și prin frecarea lui într-o piuliță, terciul din usturoi este folosit atât în medicina populară, cât și pentru prepararea ulterioară a mujdeiului. Caracteristica terciului este în primul rând aceea de a fi „moale”, iar acțiunea prin care se obține terciul este „terciuirea”, prin strivirea și frecarea ingredientelor pe fundul și pe marginile recipientului, în timpul fierberii sau înainte de a fi puse la fiert, ceea ce duce la omogenizarea acestora, obținându-se în final o pastă moale.

Terciul este sinonim cu *coaleașă* „mâncare preparată ca o pastă moale din făină fiartă; mămăligă moale, prăjită”, cuvânt moștenit probabil din lat. dun. **collēsia* (vezi *supra*). De asemenea, terciul este parțial sinonim cu *cirul* (< lat. dun. *chylus* < gr. *χυλός* „suc, sevă” [E. Petrovici, DR, X, 1941, p. 26–32]), din aceeași arie nordică, având în comun cu acesta din urmă în special înțelesul regional de „zeamă

care se scoate din ceaun când fierbe mămăliga, înainte ca mămăliga să fie amestecată cu puțin adaos de apă și de mălai pentru a se întări”.

Etimologia cuvântului *terci* este dată ca necunoscută în aproape toate dicționarele mai vechi sau mai noi, inclusiv în DEX, DLR, MDA și DEXI. O încercare de explicație etimologică îi aparține lui A. Cihac (DÉDR, II, 532): „d'un mot all. austr. bav. *sterz*, *störz* espèce de bouille (v. Schmell. 3, 660)”, reluată de H. Tiktin (DRG, p. 1579): „Erinnert an [amintește de] oberdeutsch *Sterz*, *Störz* id.” și apoi de A. Scriban (DLR, p. 1312): cp. [compară] cu germ. de sus *sterz*, *störz* terci. Într-adevăr, în *Dicționarul german-român* editat de Academia Română (coordonare și revizie: M. Isbășescu, M. Iliescu, ed. a II-a, 1989) apare cuvântul (reg.) *Sterz* „terci de hrișcă”, dar și (reg.) „coadă, corn la plug”, care este identic din punct de vedere fonetic cu rom. *șterț* (var. *sterci* etc.) „băț mai gros la un capăt [mestecău] pentru zer sau pentru laptele în care s-a pus cheag, făcăleț de amestecat mămăliga” etc.

Dacă *șterțul* (mestecăul), atestat mai ales în Transilvania (cu etimologie nesigură în MDA), ar putea fi în ultimă instanță un împrumut din germană, care mai necesită lămuriri, avem însă certitudinea că *terciul*, cu varianta sa *telci*, nu poate fi înrudit nici direct și nici prin intermediar cu obd. *Sterz*, în ciuda înțelesului remarcabil de asemănător al celor două cuvinte.

Neexistând în niciuna dintre limbile învecinate, cuvântul *terci* face parte cel mai probabil din lexicul autohton, de origine getică, moesică – ținând seama de aria sa de răspândire, fiind înrudit prin varianta regională *telci* cu vb. protosl. **telkti*, cf. slv. *tlūkq*, *tlěšti* „a lovi, a izbi”, cf. sl. *tolkü* „pisălog, mai”; cf. cymr. (galez) *talch* „grăunțe măcinate”, v. cornic. *talch* „tărățe”; cf. i.-e. **telek-* „a pisa, a zdrobi, a lovi” (Pokorny, IEW, 1062).

Varianta literară *terci* (< **ter-k-*) poate fi raportată la rad. i.-e. **ter-* „a freca (învârtind)” (Pokorny, IEW, 1071), având ca termeni de comparație lat. *terō*, *-ere* „a freca (învârtind/ fărâmiând), a pisa în piuliță” (Guțu, s.v.), cf. gr. *τέραμνος* „tendre, facile à cuire”, *τέριον* „friable, tendre, frêle”, *τέρω* „user (en frottant), [a freca, a roade], écraser” (Bailly, p. 1915); cf. irl. m. *trēith* „moale”; cf. bg. *търкам*, *трия*, srb. *trti*; rus. *мепэмь* „a freca”; ucr. *мѣрму* „a freca, a pisa”, *мѣрмуи* „pisat”, *мѣрка* „răzătoare”; cf. germ. (nhd.) reg. *Sterz* „terci de hrișcă” (v. și Cihac, DÉDR, II, 532; Tiktin, DRG, 1579; Scriban, DLR, 1312).

După E. Petrovici (DR, X, p. 28), „cuvântul *cir* pare a fi un cuvânt străvechi...”, [iar] „*terci* este o inovație răspândită pe o arie relativ mică înconjurată... de aria *cir*...” Totuși, *terci* și *burtă*, de exemplu, nu pot fi inovații recente. Nu se pot explica prin limbile bulgară sau turcă. Au avut ariile restrânse, dar suprapuse, acoperind zona Munteniei, mai puțin intens romanizată, unde aceste cuvinte presupus autohtone s-ar fi putut păstra în mod firesc.

Secvența finală *-ci* nu are legătură cu suf. bg. *-čo* sau (dim.) *-če*, *terci* fiind la origine, probabil, fie o formă de *plurale tantum*, fie o formă de singular derivată din tema preromană *tēr-*, cu formantul tr.-dac. *-k-i-o*, formant pe care îl regăsim și în alte câteva cuvinte probabil autohtone: *copaci(u)*, *cobelci(u)*, *melci(u)*. Din punctul de vedere al aspectului fonetic conservat de aceste elemente aparținând probabil substratului, *terci* și *telci* sunt foarte apropiate de *melci(u)*, cu același *e* nediftongat, probabil lung la origine. Comparația cu rad. i.-e. **terk-* „a (ră)suci, a toarce” (Vinereanu, DEIE, 833, cf. Pokorny, IEW, 1077) este cu totul nepotrivită semantic.

Cuvintele ***tercălău*** „terci de uruială fiartă (pentru porci)” și ***tercăzău*** „terci mult și prost” sunt în mod evident derivate de la o formă arhaică de singular, **terc-*, cu sufixele *-ălău*, respectiv *-ăzău*, acesta din urmă fiind probabil înrudit cu sufixul autohton *'-ăză*.

Este de asemenea foarte probabil ca ***sterci*** (*șterț*) „băț (mestecău) pentru zer sau pentru laptele în care s-a pus cheag, făcăleț de amestecat mămăliga”, eventual și forma contaminată *tearfă*² „mămăligă moale” să fie probabil derivate din aceeași temă românească arhaică **terc-* (**ter-*), aparținând radicalului i.-e. **ter-*, comun cu latina, cu greaca, cu germana și cu limbile slave învecinate.

Terci: cf. gr. *τέριω*, lat. *terō*, *-ēre*, ucr. *тёрти*, bg. *търкам*, germ. reg. *Sterz*.
[Cf. LR, LIX, 2010, nr. 2, p. 196.]

STAVĂR, STAUĂR

Substantivul *stavăr*, având înțelesul de „statornicie”, atestat în sec. al XVII-lea și pare-se ieșit din uz după acest secol, constituie din multe puncte de vedere o enigmă etimologică.

Conform DLR (t. X/5, 1994, p. 1526), cuvântul apare de cel puțin patru ori în scrierile Mitropolitului Dosoftei: *Minunând pre eparhul cu stavărul și nemutatul gândului său*. (*Viețile sfinților*, ianuarie, 1^v/20). *Și deaca vădzu împăratul stavărul și tăria gândului ei, i se feace rușine și o slobodzî*. (*Id.*, *ibid.*, 4 septembrie, f. 7^v/11). De asemenea, el apare și în locuțiunea adverbială *de stavăr* „temeinic”: *Foarte de stavăr învățând*. (*Id.*, *ibid.* februarie 53^v/8). *Cine altul au făcut atâta nebunie să-și dăruiască toată avuția pentru deșarta nădejde a viitoare fericință, carea nu o știi de stavăr*. (Dosoftei, VS, 1 martie, *ap.* Tiktin DRG). Interesant este că *stavăr* intră și în expresii, fiind atestat și la alți autori: *Când... bărbatul... nice la un lucru nu va fi om de stavăr..., să-l gonească și să-l scoată dentr-acel loc*. (*Pravila Moldovei* [a lui Vasile Lupu], ed. 1912, p. 168). „A fi om de stavăr” înseamnă în acest context „a fi om pe care te poți bizui”, „a fi om cumsecade” (cf. DLR, *ibid.*). Cuvântul a fost înregistrat mai întâi de I. Budai-Deleanu (*Lex. r.-n.*).

Recent, Eugen Munteanu semnaleză (în ALIL, t. LIV, 2014, p. 86)² utilizarea locuțiunii *de stavăr* cu valoare adjectivală în manuscrisul *Vechiului Testament* (ms. nr. 45, de la B.A.R., filiala Cluj), a cărui traducere este atribuită lui Nicolae Milescu³. Contextul în care apare această locuțiune este unul mai neobișnuit: *Și săpătură prestă iale și prestă ușile bisêricii heruvim[i] și finici spre săpătura sfintelor și de stavăr lêmne despre fața lui elam pre denafară* (Iez. 41:25). E. Munteanu compară această ocurență cu gr. *σποδαῖα ζῶλα* din textul grecesc al *Septuagintei* și cu *kostbares Holz*, respectiv *excellent wood*, din vechile traduceri germane și engleze ale *Septuagintei*. În *Biblia* de la București (1688), în același context, izvodul moldovenesc este corectat prin *lêmne de treabă*, traducere menținută până la ediția *Bibliei* Sfântului Sinod din 1914. În *Biblia* sinodală din 1988 (2006) textul a fost modificat astfel: *Și pe ele, pe ușile templului, erau sculptați heruvimi și palmieri, ca și pe pereți. Iar în fața pridvorului, afară, era o pardoseală de lemn*. Se pare că lemnele „de bună calitate” sau „scumpe” erau și „de treabă” pentru a călca cu nădejde pe ele, fiind „solide și stabile”, potrivite pentru pardoseala din fața pridvorului templului.

Etimologia dată de Hasdeu (HEM, II, col. 2159, s.v. *avăr*) era adj. lat. *stabilis* „pe care se poate sprijini bine piciorul”; „care se ține bine, stabil, tare, solid”; „neclintit, statornic etc.” (Guțu, DL-R; cf. REW³, nr. 8207). De aceeași părere a fost și A. Scriban (SDLR, p. 1238): „lat. *stabilis, stăbile* stabil. Pentru *v* intervocalic compară cu *avere*. În Serbia *stávor*, herghelie (stavă)”.

Controversele încep cu H. Tiktin (DRG¹, p. 1487): „Ansch. eigne Bildung des Verf.s nach [După cum se vede, o creație proprie a autorului (Dosoștei) după] lat. *stabile, stabilitas*. Vgl. dazu die gelehrten Bildungen [Compară cu formațiile savante] *a staveri', staverimânt* = a stabili, stabiliment [cf. G.A. Polizu, *Voc. rom.-germ.*, 1857].” Apoi, I.-A. Candrea propunea (în CADE, p. 1198) o etimologie slavă: „comp. *stăvi*”. Verbul *a se stăvi* (înv., reg.) „a se stabili, a se pripăși, a rămâne; a trăi, a se menține etc.” este împrumutat din v. sl. *staviti* id. (cf. DLR, s.v.).

Argumentul lui H. Tiktin este forțat, deoarece *stavăr* nu este atestat numai la Mitropolitul Dosoștei, iar probabilitatea ca acest mare cărturar moldovean să fi fost tocmai în acest caz un „latinist” *avant la lettre*, cunoscător al tuturor evoluțiilor fonetice istorice ale limbii române, ni se pare minimă. Ideea lui I.-A. Candrea pornește de la o oarecare potrivire fonetică între *stăvăr* și *a se stăvi*, aparența unei apropieri semantice între cele două cuvinte fiind însă mai mult iluzorie, iar derivarea lui *stavăr* din v. sl. *staviti* sau din *a se stăvi* ni se pare imposibilă.

² Eugen Munteanu, în art. *Material lexical inedit din versiunea „Milescu” revizuită a Vechiului Testament* (*Ms. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române*).

³ Traducere revizuită apoi, probabil, de Mitropolitul Dosoștei, manuscrisul în cauză fiind copiat în Muntenia de Dumitru din Câmpulung, la comanda Mitropolitului Theodosie Veștemeanu (cf. Eugen Munteanu, *l.c.*).

În sfârșit, argumentul lui A. Scriban, păstrarea lui -v- intervocalic în *stavăr* < lat. *stabilis*, *stabile*, prin comparație cu *avere* < lat. *habēre*, trebuie corectat în sensul că -b- latin intervocalic s-a transformat normal în -v-, care fiind însă la început de silabă a devenit mai târziu -v- în anumite regiuni, de exemplu în Banat, în Bucovina, cf. *píuă* > *pívă*, ori *núăr* > *núvăr* etc. (Sala, *Contributions*, p. 46).

În ceea ce privește forma „normală” a lui *stavăr*: **stauăr* (< **stabilum* = lat. *stabilis*), este foarte probabil că aceasta nu s-a putut menține din cauza confuziei și a concurenței cu *stauăr* „strungă”, cuvânt regional, prezent în DI, p. 563, s.v., cf. ALR I 1796/273., cf. fișa ms. *stíuăr*^V din arhiva DLR/ ALR (pe care au fost adăugate ulterior și punctele cartografice 26, 45, 59, 77, 94, 98, 100, 107, 109, 259, 266, 273, 278, 280, 283, 289, 298, 302, 341, 355).

Acest *stauăr* „strungă” – absent din DLR s.n. – a fost moștenit din lat. pop. **stabilum*, o formă contaminată a lat. *stabulum* – etimonul variantelor *staor*, *stauor* și *staur* ale lui *staul* (< lat. **stablum*). Vezi, de asemenea, variantele *stau* și *stav* ale aceluiași *staul*.

Vechimea în limbă a cuvântului *stavăr* este dovedită de fenomenul rar al conversiunii timpurii, complete și ireversibile, a adjectivului latin într-un substantiv românesc, care a fost inclus apoi în locuțiunea adverbială/ adjectivală *de stavăr*. Avem convingerea că această etimologie este sigură, în ciuda faptului că *stavăr*, spre deosebire de *stauăr*, nu s-a mai păstrat în graiurile populare.

Stavăr: lat. pop. **stabilum* = lat. *stabilis* (*stabilitas*).

Stauăr: lat. pop. **stabilum* = lat. *stabulum*.

BIBLIOGRAFIE

- Avram, PE = Andrei Avram, *Probleme de etimologie*, București, Univers Enciclopedic, 2000.
- Bailly = A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, édition revue par L. Séchan et P. Chantraine. Paris, Librairie Hachette, [1950].
- BER (III) = Bălgarska Akademia na Naukite, Institut za Bălgarski Ezik. VI. Gheorghiev, I. Duridanov [redactori], Iv. Gălăbov, I. Zaimov, St. Ilcev et al., *Bălgarski etimologičen rečnik*, t. III (KPEC – ME), 1980–1986.
- CADE = *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, Partea I: I-A. Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, București, 1931.
- Capidan, DR, 7 = Th. Capidan, *Elemente românești în limba albaneză*, în „Dacoromania”, VII, 1931–1933, p. 151–154.
- Cihac DÉDR = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, I, II, Francfort s/M – Berlin – București, 1870, 1879.
- Ciorănescu, DER = Al. Ciorănescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Tenerife, Universidad de la Laguna, 1958–1966. (Versiunea românească: DER. *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Saeculum I.O., 2001.)
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (A – De, F – Lojniță), București, Socec și Sfetea, (1907)–1913–1949.
- DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*. Ediția a doua, augmentată. [București], Editura Academiei, 1974.

- DEX = Academia R. S. România, Institutul de Lingvistică. Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediție revăzută și adăugită, Univers Enciclopedic Gold, 2009.
- DEXI = Eugenia Dima (coordonator științific), *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, [Chișinău], Ed. Arc & Gunivas, 2007.
- DI = Academia R.P.R., Institutul de Lingvistică, *Dicționar invers*, Editura Academiei, 1957.
- DLR (s.n.) = Academia Română, Redactori responsabili: Iorgu Iordan, Al. Graur, Ion Coteanu; Marius Sala, Gh. Mihăilă, *Dicționarul limbii române*, serie nouă; tom VI–XIV (Literale M–Z), tom I/3–8 (Literale D–E), tom III–V (Literale K–L), București, Editura Academiei Române, 1965–2010.
- DR = *Dacoromania*, Buletinul „Muzeului limbii române”, condus de Sextil Pușcariu, Cluj, 1920–1948.
- DR-B, 1962 = St. Romanski, St. Ilcev, *Dicționar român-bulgar*, Sofia, Editura Academiei Bulgare de Științe, 1962.
- DR-E = Leon Levițchi, Aurel Bantaș, *Dicționar român-englez*, ediția a III-a, București, Editura Științifică, 1973.
- DU–R = *Dicționar ucrainean-român* [red. G. Cocotailo], București, Editura Didactică și Pedagogică, Cernăuți, Editura Alexandru cel Bun, [1996 (1964)].
- Ernout – Meillet, DÉLL = A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris 1959.
- Guțu, DL-R = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Hasdeu, HEM = B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, I–IV, București, Socec, 1887–1893; ed. Gr. Brâncuș, I–III, București, Minerva, 1972–1976.
- Köbler, IGW = Gerhard Köbler, *Indogermanisches Wörterbuch* (3. Auflage), 2006 © Gerhard Köbler: <http://www.koeblergerhard.de/idgwbhin.html>
- Laurian–Massim, DLR = August Tr. Laurianu, J.C. Massim, *Dictionariulu limbei romane*, Dupo insarcinarea data de Societatea Academica Romana, elaboratu ca proiectu de..., Bucuresci, Noua Typographia a Laboratoriloru Romani, 1871. Tomu II, I–Z, Collaboratori Josefu Hodosiu si G. Baritiu, 1876.
- MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Micul dicționar academic*, 4 vol., București, Univers Enciclopedic, 2001–2003.
- Mihăescu, *La romanité* = H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, Editura Academiei Române, 1993.
- Orel, AED = Vl. Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Brill, Leiden – Boston – Köln, 1998.
- Petrovici, DR, 10 = E. Petrovici, *Note slavo-române* I, în „Dacoromania”, X/I, 1941, p. 26–38.
- Pokorny, IEW = Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Band I–II, Bern und München, 1965.
- Polizu, 1857 = G. A. Polizu, *Vocabular româno-german*, Brașov, 1857.
- REW³ = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. 3., vollständig neu bearbeitete Auflage. Heidelberg, 1935 (7., unveränderte Auflage, Universitäts-Verlag Winter, 2009).
- Sala, *Contributions* = Marius Sala, *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, Éditions Klincksieck, 1976.
- Scriban, SDLR = August Scriban, *Dicționaru limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Edițiunea întâia, Institutu de arte grafice „Presa bună”, Iași, 1939.
- Skok, ERHSJ = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (I–IV), Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb, 1971–1973.

- Sławski, SEJP = Franciszek Sławski, *Słownik etymologiczni języka polskiego*, t. 1–5, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków, 1952–1982.
- Șăineanu, ȘDU⁵ = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, A cincea edițiune, Craiova, „Scrisul Românesc” [1925].
- Tiktin, TDRG = H. Tiktin, *Dicționar român-german*, București, Imprimeria Statului, (1895) – 1903–1925.
- Vinereanu, DEIE = Mihai Vinereanu, *Dicționar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*, București, Alcor Edimpex, 2008.

COLEAȘĂ, MĂLAI, TERCI, STAVĂR.
LEXICAL AND ETYMOLOGICAL NOTES

(Abstract)

The old an regional culinary term **coleașă** is referred to a shepherds' food, a kind of soft porridge made of boiled (or broiled) meal (wheaten flour or millet/ corn flour), then milk, butter or lard added. Also existing in Macedo-Romanian: *culeașu* idem, that is why the Romanian word cannot be borrowed from Magyar *köles* 'millet'. The Slavonic terms: Serbian *kuliješ*, Bulgarian *kulijaša*, Ukrainian *kuliš* etc. most likely have a Romanian origin, having been brought by migrating Romanian shepherds to the neighbouring countries. *Coleașă* might be inherited from an Oriental Vulgar Latin **collēsia*, borrowed from Old Greek *κόλλησις* 'action of gluing', 'soldering', its sense later evolving to the action of 'dipping', 'soaking' → 'amalgamation', 'coagulation'. From the same Greek root we also have Romanian *colivă* 'boiled wheat (with honey and nuts) distributed at funerals in memory of the deceased', cf. Byzantine Greek *κόλλυβα* idem, maybe also Romanian *colărezi* 'pieces of dough, paste', cf. Old Greek *κόλλυρίς* idem.

Mălai 'millet, maize, millet' or 'Indian corn flour' is inherited from Vulgar Latin **miliālia* 'millet grains', derivative of Latin *milium* 'millet'. The evolution of meaning from 'millet' to (corn) 'flour' could be explained by the contamination with an autochthonous Thraco-Dacian word **melwa* 'flour', or 'millet flour', cf. High German *Mehl* 'meal, flour', Old English *melu* idem, Albanian *miell* idem.

Terci 'hominy, maize porridge, any pulpy mass' originates from a Thraco-Moeso-Dacian root **ter-k-(i-o-)* idem, cf. Greek *τέρω*, Latin *terō*, *-ēre* 'to rub (stirring or crumbling)', Ukrainian *терти* 'to rub, to pound', Bulgarian. *търкам* 'to rub', (regional) High German *Sterz* 'buckwheat porridge'.

The noun **stavăr** 'stability, steadiness, firmness', also included in the phrase *de stavăr* 'reliable, thoroughly' was used only in 17th century regional texts. It should be an antiquated inheritance of Latin *stabilis* 'steady, stable, firm'. *Stavăr* could not have been a learned borrowing from Latin that early on. The presence of the Romanian *-v-* instead of a Latin *-b-* is explained by the normal evolution of the Latin intervocalic *-b-* to an *-v-*, but later, the *-v-* from the beginning of the syllable often became a *-v-* in some areas of Romanian, e.g. *píuă* > *pívă* 'felting mill' or *núăr* > *nívăr* 'cloud' etc.

Stauăr 'sheepfold' continues Vulgar Latin **stabulum*, a contaminated variant of Latin *stabulum* 'stable'. The confusion between **stauăr*, *stavăr* 'stability' and the more commonly used regional word *stauăr* 'sheepfold' may be one of the reasons why *stavăr* was not kept in Romanian after the 17th century.

Cuvinte-cheie: r. *coleașă*, *coleșer*, *coleși*, gr. *κόλλησις*; r. *stavăr*, lat. *stabilis*, cuvinte latine moștenite, împrumuturi grecești în latina populară dunăreană, elemente de substrat.

Keywords: Romanian *coleașă*, *coleșer*, *coleși*, Greek *κόλλησις*; Romanian *stavăr*, Latin *stabilis*, inherited Latin words in Romanian, Old Greek loans in Daco-Moesic Vulgar Latin, elements of the Daco-Moesic substratum.

București, Șoseaua Iancului nr. 10, apart. 40
pczboerescu@yahoo.com